

אלכסנדר מלכיאל (בני ברק) / רעיונות יסוד בחג הפסח

א. חג הפסח במערכת הרגלים

„שלש רגלים תחוג לי בשנה“¹, תחוג לך — אין כתיב כאן. ואף תחוג סתם לא נאמר, אלא „תחוג לי“, משמע: „לי — לשמי“². ובלשון אחרת: „מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קודש, אלה הם מועדיי“³; ומעין זה מפורש בתורה גם אצל כל אחד משלש הרגלים: א) „בחודש הראשון בארבעה עשר לחודש בין הערבים — פסח לה'“⁴, ובחמשה עשר יום לחודש הזה — חג המצות לה'“⁵. ב) „ועשית חג שבועות לה' אלקיך“⁶. ג) „חג הסכות שבעת ימים לה'“⁷. הובלט איפוא בתורה המקור האלקי של הרגלים. המועדים נועדו כמצוה מגבוה. במהותם הם מקראי קודש, ומגמתם לשם שמים, ולא לשם האדם.

השקפת העולם האילי מיוסדת על ריבוי רשויות וריבוי כוחות. ראייה קצרה זו תפסה רק את קליפת הדברים, הבחינה רק בגילוייהם החיצוניים של כוחות הקוסמוס. על כן נראו בעיניה תבל ומלואה כעירבוביה של קולות, שבה שולטת התנצחות נצחית בין יריבים עזים. ובאה תורח ישראל והורתה את האמת הנשגבה של ההשקפה המונותאיסטית. לפיה שוררת אחדות בכל — בקרב הכל ובין הכל — אחדות באלקות ואחדות בכל העולמות. ראייה עמוקה ובהירה זו מגלה אל מסתתר בחיבור עזו; מכירה במנצח נצחי, אחד ויחיד, אשר „המשל ופחד עמו, עושה שלום במרומיו“⁸, המשליט בעולם הרמוניה מפליאה ואחדותית — „השמים מספרים כבוד אל, ומעשה ידיו מגיד הרקיע“⁹. „ה' אדוננו, מה אדיר שמך בכל הארץ!“¹⁰.

רעיון-יסוד זה, שהוא בניין אב באמונת האומן של היהדות, לובש לבוש מוחשי בחגיגת הרגלים. שלשת הרגלים קשורים מצד אחד במאורעות ההיסטוריה הלאומית של עמנו (יציאת מצרים, מתן תורה וסוכות המדבר), ומצד שני — בתקופות הטבע החקלאי של ארצנו (אביב, קציר ואסיף). ומחמת היותם מועדי ה' — הרי אמור בזה שאנו רואים את הקב"ה גם כבעל הבירה המציץ מחרכיו ומכוון את ההיסטוריה, וגם כאדון הבריאה והטבע המחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית.

1. שמות כג. יד.

2. רש"י לשמות כה. ב.

3. ויקרא כג. ב.

4. שם, כג. ה-ו.

5. דברים טו. י.

6. ויקרא כג. לד.

7. איוב כה. ב.

8. תהלים יט, בן ה. ב.

בחג הפסח מתגלם רעיון זה בשני הקרבנות העיקריים המיוחדים לחג זה — קרבן הפסח וקרבן העומר. קרבן הפסח הקרב בערב יום טוב ראשון הוא זכרון היסטורי ל"מועד צאתך ממצרים"⁹ ואילו קרבן העומר הקרב במוצאי יום טוב ראשון הוא זכרון לעונה החקלאית — "למועד חדש האביב"¹⁰. לזכרון יציאת מצרים עוד נלוו אכילת מצה ומרור ואיסור חמץ, קריאת התורה ותפילת הלל, ולזכרון עניין האביב עוד נלוו קריאת שיר השירים, תפילת טל ובקשת "ותן ברכה".

נמצא כי חג הפסח, כמו שני ריעיו, מבטא ומגשים בפועל את האמונה הנשגבה באל אחד, מלך עולם, המתגלה על ידי חוקי טבע איתנים שחקק בעולמו, ועל ידי השגחה מיוחדת על עם סגולתו, זרע אהובו, בחוך התפתחות ההיסטורית של האנושות כולה.

ב. חשיבותו של החג בהלכה

חשיבות מיוחדת נודעת לו לפסח — שהוא קרוי "ראש השנה לרגלים"¹¹. ולפי דעת רבי שמעון בן יוחאי בתלמוד¹² יש לזה תוצאה לדינא לגבי איסור "בל תאחר" בשילום נדר. נאמר:¹³ "כי תדור נדר לה' אלקיך — לא תאחר לשלמו". כיון שעברו ג' רגלים מיום הנדר, והאדם לא שילם את נדרו — עבר על "בל תאחר". וסובר רבי שמעון בן יוחאי: דוקא ג' רגלים כפי שהם סדורים בכתוב — פסח, שבועות, סוכות. לפי זה, אם נדר, למשל, לפני שבועות — יש לו שהות חמשה רגלים עד שיעבור על "בל תאחר".

במקרה אחר מחשיבה ההלכה את הפסח כסיום חישוב של זמן — בענין וידוי מעשרות. כיצד? — מי שהשעה מעשרותיו של שנתיים ראשונות לשמיטה ולא מסרם ללוי — מצווה הוא לבערם מן הבית בשנה השלישית.¹⁴ והשנה השלישית תמה, לגבי ענין זה, בערב פסח של שנה רביעית, שהוא "רגל שהמעשרות כלים בו". בו ביום יבער המאחר את מעשרותיו ויתודה "כערתי הקודש מן הבית —" —¹⁵.

חשיבות זו היא אמנם חיצונית בלבד. נובעת היא רק מתוך העובדה שפסח הוא ראשון בסידרת החגים ושהוא חל באביב. חשיבותו — בראשונותו.

9. דברים טז, ו.
10. שמות כג, טו.
11. ראש השנה פרק א' משנה א'.
12. ראש השנה דף ד.
13. דברים כג, כב.
14. שם יד, כח.
15. שם כז, יב—טו, וברש"י שם.

ג. מהותו הרעיונית של החג

כאמור, יש לחגי התורה רקע משותף. נתונים הם במסגרת כוללת אחת ואף על פי כן שלש רגלים הם — ולא אחד. משמע כי רגל רגל — ורעיונו, מועד מועד — ויעודו, חג חג — וחינו המיוחד, יום-טוב יום-טוב וטובו שלו. ואכן, יש לחג הפסח מעמד מיוחד בין הרגלים, ורעיון יסודי משלו גנוז בו. וזה גובע מתוך תוכנו העיקרי של החג — מתוך יציאת מצרים, שהיא "יסוד גדול ועמוד חזק בתורתנו ובאמונתנו"¹⁶.

יציאת מצרים שייכת לסוג ההתגלויות הכבירות של האלקים, כשהוא מתערב במעשי בני אדם להשיב את האנושות, כולה או חלקה, אל המסלול הנכון שממנו סטתה.

אחרי התגלות-בראשית של הבורא, ית"ש, בעצם מפעל הבריאה — באו ארבע התגלויות כבירות ועצומות בעולם: שואת המבול, דור הפלגה, הפיכת סדום ויציאת מצרים. המבול היה מעין תיקון למעשה בראשית¹⁷ ובניין עולם חדש. במקום אדם ושלשת בניו — בא נח ושלשת בניו; ברכת "פרו ורבו" שניתנה לאדם גמסרה אחר המבול לנח¹⁸; ותקנות חדשות נקבעו להליכות העולם, הן בטבע — ברית הקשת ויציבות תקופות השנה, והן באנושות — היתר בשר ושבע מצוות בני נח.

שלש ההתגלויות האחרות היתה אמנם אף להן משמעות כלל אנושית, אך מבחינת ההתרחשות היו הן בעלות היקף לוקאלי מצומצם. באלה הופיע ה' כדין וכמיסר לבריותיו, כמוכיח וממדריך לבני אדם. אתה מוצא שבשלשתן הכתיב הקב"ה ירידה וראיה לעצמו. במגדל בבל מהו אומר? — "וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל — — — הבה נרדה — — —" ובסדום הוא אומר: ²⁰ "ארדה נא וראה הכצעקתה הבאה אלי עשו — — —" וכן במצרים: ²¹ "ראה ראיתי את עני עמי — — — וארד להצילו". כשופט הזה היוורד מבית דינו ²² יוצא אל מקום המעשה לראות ולחקור פרטי המקרה.

16. ספר החינוך, לרכי אהרן מברצלונה, מצוה י.

17. יושם לב להקבלה הלשונית: "וירא ה' כי רבה רעת האדם" (בראשית ו, ה) — לעומת: "וירא אלקים כי טוב" בפרשת הבריאה, ועוד: "ויגחם ה' כי עשה את האדם... אמחה את האדם אשר בראתי" (שם ו-ז) — לעומת: "ואמר אלקים נעשה אדם... ויברא אלקים את האדם" בפרשת הבריאה.

18. בראשית ט, א-ב.

19. שם יא, ה-ז.

20. שם יח, כא.

21. שמות ג, ז-ה.

22. מקום המשפט היה תמיד במקום גבוה, כדכתיב (דברים כה, ז): "ועלתה יבמתו השערה

אל הזקנים".

ואף על פי כן גדול משפט מצרים ממשפט בבל וסדום. כי במצרים לא היתה השמדת הרשעים והצלת העשוקים המטרה היחידה. מלבד עניין "הגוי אשר יעבדו דן אנכי, ואחרי כן יצאו" ²³ היתה לו להקב"ה כאן מטרה חינוכית חשובה — פירסום שמו והודעת יכולתו. בבבל ובסדום נעשה המשפט כהתערבות נסתרת ומוסווית מצד ה'. העונש בא לבני אדם באופן ישיר "מאת ה' מן השמים" ²⁴ בלי כל ידיעה, לא מוקדמת, ולא מאוחרת. ואילו במצרים היתה הכוונה ללמד את פרעה ואת עמו, דהיינו את כל גוי הארצות, "כי לה' הארץ" ו"כי אין כה' אלקינו" ²⁵. כאן לא באה שואת הרשעים כחתיף, כפחד פתאום. אלא שליח אלקי הופיע והזהיר והתרה קודם העונש, והוכיח וייסר לאחר העונש. למען המטרה החינוכית הן כלפי חוץ — "וידעו מצרים כי אני ה'" ²⁶, והן כלפי פנים — "ולמען תספר באוני בנך ובן בנך... וידעתם כי אני ה'" ²⁷.

נמצאנו למדים כי יציאת מצרים, עם כל המוראים הגדולים הכרוכים בה, מורה ומכרזת לעולם כולו על מציאות השם, השולט בכוחות הטבע ביכולת בלתי מוגבלת, ומנהג את עולמו מתוך רצון חופשי מוחלט.

המצווה המרכזית של החג היא מצוות מצה. קרבן הפסח מסמל רק את הגאולה — "על שום שפסח הקב"ה על בתי אבותינו"; ולעומתו המרור מסמל רק את קשי השיעבוד — "וימררו את חייהם בעבודה קשה" ²⁸; ואילו מצת החג נאכלת

23. בראשית טו, יד.

24. שם יט, כד.

25. שמות ט, כט; ה, ו.

26. שם ז, ה; יד, יח.

27. שם י, ב. בוא וראה כיצד מובלסת מגמה זו במפורש שתיים עשרה פעמים בתורה:

(א) מיד בתחילה (ז, ה): "וידעו מצרים כי אני ה' בנסותי את ידי על מצרים והוצאתי את בני ישראל מתוכם".

(ב) לפני מכת דם (ז, יז): "כה אמר ה' בזאת תדע כי אני ה'".

(ג) אחר מכת צפרדע (ח, ו): "למען תדע כי אין כה' אלקינו".

(ד) לפני מכת ערוב (ח, יח): "למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ".

(ה) לפני מכת דבר (ט, ד): "והפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים".

(ו) לפני מכת ברד (ט, יד-טז): "בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ... בעבור הראותך את כוחי ולמען תספר שמי בכל הארץ". כלומר: בכל העולם.

(ז) אחר מכת ברד (ט, כט): "למען תדע כי לה' הארץ".

(ח) לפני מכת ארבה (י, ב): "ולמען תספר באוני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים —

— וידעתם (אתם, בני ישראל) כי אני ה'".

(י) לפני מכת בכורות (יא, ו): "למען תדעו אשר ישלה ה' בין מצרים ובין ישראל".

יא—יב) לפני רדיפת פרעה ולפני בקיעת הים (יד, ד, יז): "ואכבדה בסרעה ובכל חילו

וידעו מצרים כי אני ה'". ביטוי אחרון זה הנו חזרה על הביטוי הראשון שבתהילה.

28. שמות א, יח.

דעת-מכללת הרצוג

מתוך: "מעיינות" ג' מאסף לעניני חינוך והוראה, עורך: חיים חמיאל, ירושלים תשל"ט

95

רעיונות יסוד בחג הפסח

כסמל כפול — כ"לחם עוני" 29 לזכר "עני עמי אשר במצרים" 30 וכלחם חרות לזכר חפזון הגאולה. ובאמת חשובה המצה יותר מן המרור ומן הפסח. שהרי המרור אינו אלא כטפל למצה 31 או לפסח 32. והפסח עצמו אינו נוהג אלא בזמן שהמקדש קיים. ואילו המצה נוהגת בכל זמן ובכל מקום. והטמא והשרוי בדרך רחוקה 33, או בזמן קרבן פסח — כגון ישראל שלא נימול, והטמא והשרוי בדרך רחוקה 33, או בזמן שאין מקדש — חייב באכילת מצה 34. ועוד: שהרי כל ענין איסור חמץ קשור במצות מצה 35. ומצותה — שבעת ימים. ואף כל עצמו של החג אינו קרוי בתורה אלא על שמה — "חג המצות" 36.

נמצא, כי מצת הפסח הצנומה והדקה גולמת בתוכה את עיקר העיקרים של אמונתנו ויסוד היסודות של הכרתנו הדתית. מצה זו, המסמלת את גאולת מצרים, היא "לנו אות ומופת גמור כי יש אלוה קדמון, חפץ ויכול, פועל כל הנמצאות; ובידו לשנות היש כפי שיחפץ בכל זמן מן הזמנים, כמו שעשה במצרים ששינה טבעי העולם בשבילנו, ועשה לנו אותות מחודשים גדולים ועצומים. הלא זה משתק כל כופר בחידוש העולם, ומקיים האמונה ביריעת השם, וכי השגחתו ויכלתו בכללים ובפרטים כולם" 37.

29. דברים טו, ג רש"י: לחם שמוזכר את העוני שנתענו במצרים. מלבי"ם: כי העבדים היו נותנים להם לחם שלא נחמץ שקשה להתעכל; ועיין הרב ש"ר הירש, חורב, ספר ראשון, 30. שמות ג, ז.

31. משנה תורה להרמב"ם, ספר זמנים, הלכות חמץ ומצה סרק ו', הלכה ב.

32. שם פרק ז; הלכה י"ב: "אכילת מרור אינה מצוה מן התורה בפני עצמה, אלא תלויה באכילת הפסח. שמצוה עשה אחת לאכול בשר הפסח על מצה ומרורים. ומדברי סופרים לאכול המרור לבדו בליל זה אפילו אין שם קרבן פסח".

33. פסחים דף כח:

34. רמב"ם שם, פ"ו, הלכה ה'.

35. מתוך קישור זה אמרו (רמב"ם שם פ"ו, ה"ד) שאין אדם יוצא ידי חובת אכילת מצה אלא אם אכלה מאחד מחמשת מיני דגן הבאים לידי הימוך. שנאמר (דברים טו, ג): "לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצה". וכן למדו מכאן (פסחים מ"ג) שגם נשים חייבות במצה מן התורה, אעפ"י שהיא מצות עשה שהזמן גרמה. כי "כל שישנו בבל תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה".

36. בכל מקום בתורה כך שמו, וזה אב לכולן (ויקרא כג, ה): "בחודש הראשון בארבעה עשר לחודש בין הערבים פסח לה, ובחמשה עשר יום לחודש הזה חג המצות לה, שבעת ימים מצות תאכלו". הרי חג המצות לחוד, ופסח לתוד, ופירש"י: הקרבת קרבן ששמו "פסח". פעם אחת בלבד נאמר (שמות לד, כה): "לא תשחט על חמץ דם זבחי, ולא ילין לבקר זבח חג הפסח". פרשהו כאן: זבח קרבן הפסח. לפי הפסוק המקביל (שם כג, יח) "לא תזבח על חמץ דם זבחי, ולא ילין חלב חגי עד בוקר". שפירושו: חלב קרבני.

37. ספר החינוך מצוה י'.

ד. מקומה של יציאת מצרים ביהדות

חשיבותו של חג הפסח ושל הסמל המרכזי שלו — המצה — תובהר עוד יותר, אם נתבונן מה רב המקום שנתייחד בתורה ובמצוותיה למאורע של הפסח — ליציאת מצרים.

שלושים ושש מצוות בתורה קשורות לערב פסח ושבעת ימיו, ומזכירות לנו את מועד צאתנו ממצרים, ומלבד אלה ציוותה התורה עוד שלושים ואחת מצוות בעניינים שונים, הנוגעות ונובעות ממאורע זה, כגון: מועדים, בין אדם למקום, בין אדם לחברו, הבדלת ישראל מן העמים ועוד. הרי בכללן שלושים ושבע מצוות, עשין ולאין, קשורות בזכר יציאת מצרים³⁸. כלומר: כתישעית מתוך תרי"ג מצוות התורה. בכתבי הקודש נזכרת יציאת מצרים במפורש מאה וששים פעם — בעניינים רבים ובמגמות שונות³⁹.

וכל כך למה? — משום שיציאת מצרים משמשת כערך יסוד במערכת הרעיונות של היהדות; כי היא "אות ומופת בחידוש העולם ובהשגחת השם על בני אדם", שהם "העמוד הגדול שאולמי התורה נסמכים בו"⁴⁰. והנה, מלבד המשמעות הרעיונית הגדולה של גאולת מצרים נודעת לה, כמובן, חשיבות היסטורית ממדרגה ראשונה בתודעה הלאומית של ישראל. זה היה שלב הבריאה של ה' בעם בחירו, "מעשה בראשית" של גואל ישראל ית"ש לגבי עמו, אחר תהו ובהו של חשכת הגלות ואפילת השיעבוד בתוך "כור הברזל". "ואילו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים — הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים".

ואכן, ראו בעלי האגדה את שבעת ימי הפסח כנגד שבעת ימי בראשית⁴¹, כי "מאז ראתם את מעשה ה' כי נורא הוא — כאילו אז נברא העולם", והיום הראשון של החג, יום עיקרה של הגאולה, הוא כנגד יום ראשון של מעשה בראשית שבו נבראה כל כללות העולם, שכל הפרטים נבראו אז בכוח ויצאו יום אחרי כן⁴². ואף בתורה עצמה מצינו דמיון לשוני בולט בין ציווי זכירת השבת, שהוא זכר למעשה בראשית, ובין ציווי זכירת הפסח, שהוא זכר ליציאת מצרים. נאמר: "זכור את יום השבת", ולעומתו: "זכור את היום הזה, אשר יצאתם ממצרים"⁴³.

ובמקום אחר נפגשת יציאת מצרים במפורש במעשה בראשית בנקודה אחת —

38. עין בפרטיהן: "צאת ישראל" בעריכת א. אלינר, הוצאת בני עקיבא, תל-אביב, תשי"ג — עמ' פ"ב. מצוות התורה הקשורות בזכר יציאת מצרים.
39. שם, עמוד ע"ז: "היכן נזכרה יציאת מצרים בתנ"ך?".
40. ספר החינוך מצוה רע"ג ומצוה תס"ז.
41. ראה שמות רבה סוף פרשת בא.
42. רבי משה אלשיך: תורת משה, פרשת בא, יב, יד.
43. שמות כ, ח; יג, ג ועיין שמות רבה סוף פרשה י"ט.

ביום השבת. בדיברות הראשונים⁴⁴ מנמקת התורה את מצוות „זכור את יום השבת לקדשו — כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר במ⁴⁵, וינתן ביום השביעי. על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו". ואילו בדיברות האחרונים ניתן נימוק אחר:⁴⁶ „שמור את יום השבת לקדשו — — — — — וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, ויוציאך ה' אלקיך משם ביד חזקה וזרוע נטויה. על כן צוך ה' לעשות את יום השבת". הרי שתי הנמקות למצוות השבת: „זכרון למעשה בראשית" וגם „זכר ליציאת מצרים" ושתיהן כאחת נאמרות בקידוש היום של ליל שבת. ואין כאן סתירה. יש כאן שני פרצופים של מטבע אחת. התגלות ה' שבאה לידי ביטוי בבריאת העולם בתחום הטבע, היא עצמה באה אחר כך לידי ביטוי ביציאת מצרים בתחום התולדה.

הנה כי כן ערכה של יציאת מצרים קבוע וקיים. השיבותה ההיסטורית אינה חולפת. יש לה תוקף לא לגבי העבר בלבד, אלא גם כלפי העתיד. הגאולה האחרונה העתידה לבוא נערכת ונמדדת אף היא בקנה המידה של הגאולה הראשונה — „והיתה מסלה לשאר עמו, אשר ישאר מאשור, כאשר היתה לישראל ביום עלותו מארץ מצרים".⁴⁷ וגם לגבי המהלך הניסי המופלא של הגאולה משמשת יציאת מצרים דוגמה ודמיון: „כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות".⁴⁸ אמנם מבחינת ההיקף החמתי תעלה גדולת קיבוץ הגלויות והגאולה העתידה על גאולת מצרים. „הנה ימים באים — נאום ה' — ולא יאמר עוד: חי ה', אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם: חי ה', אשר העלה את בני ישראל מארץ צפון ומכל הארצות אשר הדיחם שם".⁴⁹ אך „לא שתיעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שתאמר יציאת מצרים מוסיף על המלכיות.⁵⁰ ומלכיות עיקר ויציאת מצרים טפלה".⁵¹ וכך דרשו החכמים: „למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך".⁵² „ימי חיידך" — העולם הזה, „כל ימי חיידך" — להביא לימות המשיח.⁵³

44. שמות כ, ה—יא.

45. כלומר: בשמים בארץ ובים.

46. דברים ה, יג—טו.

47. ישעיהו יא, טו.

48. מיכה ז, טו. ורבי מאיר בר אילן ז"ל כך היה פותר מקרא זה משום אביו הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב) וצ"ל: מטבע האדם שאין בעל הנס מכיר בניסו. רק לאחר זמן, מתוך סרספקטיבה, יוכל לתפוס ולהעריך גודל הנס שנעשה לו. ואם נפלאות הגאולה ידאו בעינינו „כימי צאתך מארץ מצרים", כלומר, כגדלם של נסי יציאת מצרים, משמע שאלבא ראמת הן גדולות מנפלאות מצרים.

49. ירמיהו טו, יד—טו.

50. כלומר: נוסף על הגאולה משיעבוד מלכויות.

51. ברכות תוספתא פרק א.

52. דברים טו, ג.

53. ברכות פרק א משנה ה. שמעון בן זומא חולק שם על שאר החכמים, וכך הוא

ה. יסוד לאומי בחג

ראינו בפרק הקודם כי חג הפסח הוא חג הולדתו של עם ישראל, חג התהוותו הלאומית. היציאה מעבדות מצרים הפכה שבט עבדים לאומה נבחרת, לחטיבה מאוחדת ומויוחדת בעולם. גאולה מצרים אינה מארע היסטורי חיצוני בלבד. משמעות רוחנית פנימית לה. לגאולה הראשונה — ממנה מתחיל הקיום הלאומי של ישראל והגוייתו החברתית האחדותית, המכוונים למטרה רוחנית יחידה בעולם — להיות עם אלקי אברהם. ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים, להיות לו לעם נחלה.⁵⁴ לפיכך מודגש האופי הלאומי בחג הפסח יותר מאשר בכל שאר החגים. אין לך מועד בתורה שבו הובלט היסוד הישראלי הלאומי בחומרה כזאת כמו בחג זה.

הבה ונראה: באיזו פעולה מתוך כל פעולות הגאולה הרבות מתרכז ומצטמצם עצם מעשה בחירת ישראל? — הוה אומר: במכת בכורות. אמנם עיני ה' וכנפי השגחתו הפרטית היו פרושות על זרע אהבו מלכתחילה. כשאמר פרעה: "פן ירבה" — כבר אז רוח הקודש היתה מכרות לעומתו ועונה: "כן ירבה".⁵⁵ ובכל נפלאות המכות הפלה ה' בגלוי ובהבלטה בין ישראל ובין מצרים.⁵⁶ אך במכה העשירית היתה ההפלייה

דורש: "ימי חייך" — הימים, "כל ימי חייך" הלילות. מכאן שמזכירין יציאת מצרים אף בלילות — בפרשת יציאת של קריאת שמע ערבית. אפשר להסביר את עיקרון המתלוקת בדרך פשטנית: בן זומא סובר שכל אותה פרשה (דברים ט"ז) מדבר על היחיד מ"ישראל": וזבחת פסח... לא תאכל עליו חמץ... תאכל עליו מצות... כי בחפזון יצאת... למען תזכר... ולא יראה לך שאור... וגו'. ואף "כל ימי חייך" — בכלל זה. וחיייו של היחיד הם ימיו ולילותיו. כיוצא בזה הלשון: (דברים ט, ט) "פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך, והודעתם לבניך ולבני בניך, יום אשר עמדת — בחורב". ואומר (דברים ו, ב): "למען תירא את ה' אלקיך... אתה ובנך ובן בנך כל ימי חייך ולמען יאריכון ימך". וכן (בראשית ג, יד) "ועפר תאכל כל ימי חייך". שנגזר על הנחש הקדמון. או (שם ג, יז): "בעצבון תאכלנה כל ימי חייך" — שנאמר לאדם הראשון. בכל הדוגמאות הללו נאמר ביסווי זה ליחיד. ואילו רוב החכמים סוברים שכל אותה פרשה ב"ראה" מדברת אל העם ככלל. וחיי העם אין בהם ימים ולילות אלא תקופות. ולפיכך הבינו "כל ימי חייך" — העולם הזה וימות המשיח. והוא הדין "כל ימי חייך" של פסוק "פן תשכח" ושל פסוק "למען תירא" — מדבר אל העם. וכן "כל ימי חייך" של הנחש ושל האדם מכוונים להם ולזרעם אחריהם לדורות עולם. הרי לפנינו שתי שיטות בהבנת פשוטו של מקרא זה.

54. דברים ד, ב.

55. רש"י לשמות א, יב.

56. במכת דם מדגיש: "וגלאו מצרים לשחות מים מן היאור... ויחפרו כל מצרים סביבות היאור מים לשחות" (שמות ו, יח, וכד); וכן במכת צפרדע: "ובכה רוב עמך וביכל עבדיך יעלו הצפרדעים" (שם ז, כט). במכת ערוב: "והסליתי ביום ההוא את ארץ גשן, אשר עמי עומד עליה לבלתי היות שם ערוב" (ח, יח); וכן במכת דבר: "והסלה ה' בין מקנה

מעשה בחירה וקניין, כאדם שבורר לו חפץ בשוק, בוררו ונוטלו, בוררו ומפרישו, ושוב נוטלו ושוקלו, וחונן ובודקו. עד שהוא לוקחו בדמים ועושה בו קניין. — "כי לי כל בכור בכני ישראל באדם ובבהמה, ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי אותם לי".⁵⁷ וכך נצטווה משה להודיע לפרעה מלכת חילה:⁵⁸ "בני בכורי ישראל", ולהזהירו מראש: "ותמאן לשלחו — הגה אנכי הורג את בנך בכורך". הודיעו כאן את התכנית האלקית כולה, עד סופה, עד שיאה. משמע מאן, שמכת בכורות לא היתה מכוונת כלפי בכורי מצרים היחידים אלא היא באה לבטא את גמר בחירת ישראל, בכורו ובחירו של רבון העולם. ולכן היתה מכה זו באחרונה, ומיד בסמוך לה, תוך כדי התפרצותה, בוצעה הגאולה.

ולפיכך נתרכז כל היחוד הלאומי של ישראל בקרבן הפסח. — "זאת חקת הפסח: כל בן נכר לא יאכל בו".⁵⁹ כי הוא נאכל שם בשעת המעשה, בעצם רגעי פעולת הבחירה. מחוץ שיכלה הרב המשחית, ובפנים, בתוך בתי בני ישראל, הסבו משפחות משפחות על זבח הישע, קורגים מחסד אור הגאולה, דבקים בגילוי שכינה וצמודים לדבר גואלם הגדול.

ובאמת אין לך מצוה בתורה שנאסרה במפורש על הנכרי, ושאונו מצויים למנוע את הגוי מלקיימה — אלא זו של אכילת הפסח בלבד.⁶⁰ ואפילו מצה ומרור שהן מצוות מעניין הפסח — גוי אוכל בהן.⁶¹ אבותינו היו מקפידים מאוד בדבר למנוע נכרי מלאכול פסחים. מסופר בתלמוד⁶²: מעשה בארמי אחד שהתחפש ועלה

ישראל ובין מקנה מצרים... והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד. ואך אותך ואת עמך בדבר "ט, ד, ז, טו); ובמכת ברד: "אני שולח את מגפותי אל לבך ובעבדיך, ובעמך — רק בארץ גשן, אשר שם בני ישראל, לא היה ברד". (ט, יד; כו) וכן במכת ארבה: ומלאו בתיך ובתי כל עבדיך ובתי כל מצרים" (י, ו) במכת חושך: "ויהי חושך אפלה בכל ארץ מצרים — ולכל בני ישראל היה אור במושבותם". (י, כב—כג); וכן במכת בכורות: "והיתה צעקה גדולה בארץ מצרים — ולכל בני ישראל לא יתרץ כלב לשונו — למען תדעו אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל" (יא, רג).

57. במדבר ח, יז.

58. שמות ד, כב'כג.

59. שם יב, מג.

60. "גוי ששבת חייב מיתה" (סנהדרין ז"ח ע"ב) "גוי שעוסק בתורה חייב מיתה" (שם נ"ט ע"ב) — אינם הלכה, אלא דברי אגדה שנאמרו כלשון גוזמה. במשמעות: דברים מאוד בלתי רצויים, ועיין: אוצר לשון חכמים לקלמן אביגדור פערלא — בהערות לפתגם 1502—1504 באות ג, ועוד בעניין היחס לגוי בתורה: "את הנכרי תגוש" בשנת השמיטה (דברים טו, ג) — פירש ר"א אבן עזרא: רשות; ועיין שם ברש"י וברמב"ן. וכן (שם כג, כא): "לנכרי תשך" — פירש ר"ע ספורנו: תתן לו הריבית אם התנית עמו, ולא תבגוד; ועיין שם ברש"י וברמב"ן.

61. מסכים כח:

62. שם דף ג:

לירושלים לרגל, ומתוך ערמה הצליח לאכול מבשר הפסח. בא לפני רבי יהודה בן בתירא בנציבין שבסוריא, והתפאר בהצלחת מרמתו, יעץ לו התנא הפיקח שלהבא יבקש שילעיטוהו מן האליה, שהיא שמנה. לשנה האחרת שוב עלה אותו ארמי וביקש חלק מן האליה. הותמה להם הדבר, שהרי האליה קריבה כולה לגבוה. בדקו אחריו ומצאוהו נכרי. ושלחו לרבי יהודה בן בתירא: "שלום לך, שאתה בנציבין ומצודתך פרוסה בירושלים".

ולא בן נכר בלבד לא יאכל בפסח. אלא אף ישראל מומר במשמע, "שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים"⁶³ כי "המרת דת פוסלת בפסח".⁶⁴ משום שאנו עושין אותו לאות וכן לזכרון שבאנו באותו הזמן לחסות תחת כנפי השכינה. ונכנסנו בכרית התורה והאמונה, אין ראוי שנאכיל ממנו למי שהוא הפך מזה — שיצא מן הכלל וכפר באמונה.⁶⁵

כמו כן "וכל ערל לא יאכל בו" — בן ישראל שמתו אחיו מחמת מילה, שמן הדין אינו נימול אלא לאחר שיגדל ויתחזק כוחו. גם הוא אסור באכילת הפסח.⁶⁶ תלויה, אפוא, מצות קרבן הפסח בהשתייכות לאומית לישראל, בהצטרפות גפשית-השקפתית לאמונת היהדות, וגם במצות מילה. ואין שני התנאים הראשונים מספיקים בלעדי השלישי, אבל מועילים שניים האחרונים גם בלי הראשון. לכן לא יוכלו להשתתף בפסח לא בן ישראל שהוא מהול אלא שנעשה ל"בן נכר"; ולא יהודי אשר "לבו לשמים" אלא שהוא ערל.⁶⁷ וגר צדק שהצטרף לדת משה ולישראל — "המול לו כל זכר, ואז יקרב לעשותו".⁶⁸

משמע, שנודעת למצות מילה חשיבות מברעת בענין הפסח. ואמנם גשתנו שתי מצוות אלה כאחת מכל המצוות שבתורה לענין העונש. שבכל רמ"ו מצוות עשה העובר עליהן — ביטל עשה, ואינו נענש. שכן ענשו הוא הפסדו, שאינו נוטל שכר מצוה. ולכל היותר "כופין אותו בית דין, אם יש כוח בידם, עד שיקיימנה".⁶⁹ ואילו שתי המצוות הללו, הקרבת פסח ומילה, המבטלן במזיד עונשו כרת.⁷⁰ כי

63. מכילתא בא, פרשה טו; וכן תירגם אונקלוס: כל בן נכר לא יאכל בו — כל בן ישראל דישתמד לא ייכול בה.

64. פסחים דף צו.

65. ספר החינוך מצוה יו.

66. רש"י לשמות יב, מה, וספר החינוך מצוה כא.

67. אגב, גם מי שלא מל את בנו הקטן או את עבדו מעוכב מלעשות הפסח. מאחר

שהוא מוציא מכלל הקרבן את הללו שמילתם מוטלת עליו. שנאמר: "המול לו כל זכר — ואז יקרב לעשותו". משנה תורה להרמב"ם: ספר קרבנות, הלכות קרבן פסח, פרק ה הלכה ה.

68. שמות יב, מה.

69. ספר החינוך מצוה ו.

70. כרת הוא עונש חמור ביותר הנהוג רק לגבי ל"ו לאוין — גידוף, עבודה זרה, חלול

שבת ויום כפורים, וגילוי עריות, בכל האיטורים האלה (חוץ מן המגדף) העובר עליהם בשגגה מביא חטאת. מה שאין כן בפסח ומילה, בכרת חייב רק מי שאינו שוחט הפסח ואין שוחטים עליו.

שתים אלה הן מצוות יסוד בהורית היחידות הלאומית של ישראל ומטרות מקבילות לשתיהן. ברית מילה היא חותם אלוקי בגופו של היחיד. היא אות ברית קודש חתום בבשרנו, סימן הרוחניות הטבוע בגשמיות של כל פרט ופרט. וקרוב הפסח מלכד את כל זרע הקודש. בני ברית אברהם, לחטיבה אחת, לאומה מיוחדת. לעדה מאחדת — "כל עדת ישראל יעשו אותו".⁷¹ אימתי נעשים ישראל עדה אחת? — בשעה שכולם מקריבים את הפסח. על ידי דם מילה — "בנים אתם לה' — אל קי כם". ועל ידי דם פסחים הופכים הבנים היחידים, הפרטים הרבים, להיות ל"עם קדוש אתה לה' אל קיך", לאומה אחת אשר "בחר ה' להיות לו לעם סגולה מכל העמים אשר על פני האדמה".⁷²

וכשם שהמילה היא סמל הרוחניות בתוך הגשמיות — אף הפסח כן. שהרי שלוש מצוות-זכר נאמרו לביל חרותנו: פסח, מצה ומרור. המרור הוא זכר לעבר המר, לקושי השיעבוד, לסיבלות מצרים. הוא כולו דווי. לכן הוא אחרון במעלה וטפל לראשונים שהם סמלי גאולה. המצה — היא זכר ללחם עוני בעבר ולחבלי הגאולה בהווה, זכרון ל"עני מצרים" ולחפזון דישראל. היא חצייה עבדות וגלות, וחצייה חרות ופרות. היא סמל לפדיון הגוף, לגאולה הגשמית שהיה בה חפזון ובהילות, והמצרים עצמם היו מעורבים בה. "ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ".⁷³ ואילו הפסח — הוא זכר להוה הגאולה ולעתיד לבוא. הוא כולו דרוור ואין בו צד דווי. הוא מסמל את הגאולה הרוחנית, את חרות הנפש. שהרי הוא כולו אור גילוי שכינה. "ופסח השם על הפתח".⁷⁴ — הקב"ה בכבודו ובעצמו, ובגאולה הרוחנית אין מקום לחפזון, ולכן היה מקחו של השה כבר בעשור לחודש. ובגלל כל זה הפסח הוא ראשון במעלה ומן השלשה הכי נכבד.

נמצא, כי כשם שמעשה המילה היא חותמת אלוקית בגופו של אדם מישראל משעת לידתו, כך מעשה הפסח הוא חותמת אלוקית בגופו של עם ישראל משעת לידתו. מכאן הקשר ההדוק בין שתי המצוות הללו.

מכל האמור ראינו, כי גדול וחזק היסוד הלאומי של בחירת ישראל בחג, והוא מודגש ומובלט מאוד. הנושא העיקרי והסמל המרכזי לרעיון זה במסכת החג הוא זבח הפסח. לא יקרב לעשותו לא בן נכר — אחד גוי ואחד מומר במשמע, ולא מי שלא נכנס לבריתו של אברהם אבינו, אלא "כל קהל עדת ישראל".⁷⁵ ושנה בשנה ב"ד בניסן בין הערביים חוזר ונעשה כל הקהל הגדול, כל היהודים הרבים הנקהלים למקדש, לעדת ישראל — לעדה אחת בעלת יעוד משותף.⁷⁶

אבל מי שנמנה בחבורה ושחטו עליו אבל לא אכל מן הזבח — אינו בכרת אלא ביטל עשה. כך משמע מתוך ספר החינוך מצוה היו, ומהלכות קרבן פסח לרמב"ם סרף ה.

71. שמות יב, מז.

72. דברים יד, א-ב.

73. שמות יב, לג.

74. שם יב, כג.

75. שם יב, כג.

76. עדה — משרש יעד, כמו: עצה — מן יעץ, דעה — מן ידע, שנה — מן ישן.

ג. יסוד חברתי בחג

הליכוד הלאומי של החג, המבורר לעיל, מבוצע בדרך מיוחדת במינה, אמנם גם מצוות אחרות התלויות בזמן מאחדות את כל ישראל בשעת מעשה. שמירת שבת ביום השביעי, למשל, או נטילת לולב בט"ו בתשרי, מרכזות אף הן את בני האומה סביב רעיון מסויים לחטיבה אחת. אך בפסח, שבו ניתן לרעיון היחוד הלאומי חשיבות יסודית ומשקל מכריע, דרושה צורה מיוחדת לקיום מצות החג. לכן צייתה תורה, שקרבן הפסח, המבטא רעיון זה, יושלב על ידי אופן עשייתו את היחיד במסגרת החברה.

השה נלקח מלכתחילה לבית אבות או למשפחת שכנים.⁷⁷ יכול אדם לשחוט את פסחו גם לעצמו בלבד.⁷⁸ אך מקובל להימנות על חבורה באשר יחפוץ. והקרבת אינו נשחט אלא למנויו. ואם שחטו אדם שלא למנויו — עבר עברה והקרבת פסול.⁷⁹ וכן לגבי אכילת הפסח: "אינו נאכל אלא למנויו"⁸⁰ — ואין לעבור מחבורה לחבורה.

באופן כזה הרי זבח הפסח הוא קרבן יחיד וקרבת ציבור כאחד. קרבן יחיד — שכן הוא חובת גברא, מצווה אישית על כל יהודי. וקרבת ציבור — שכן הוא קרב בחבורה ונאכל בצוותא. אין אדם בודד בליל הפסח. "כל דצריך ייתי ויפסח". היחיד מצטרף לחברה, והפרט משתלב בתוך הכלל. בלילה הזה מסב כל העם למשפחותיהם על פסחיהם, וכל החבורות המשפחתיות בישראל מתייחדות עם רעיון בחירת האומה ביציאת מצרים. אחדות נפלאה, כללית ונשגבה, חופפת אותה שעה על כל ישראל. כל הבתים מצטרפים ומתלכדים לבית ישראל הגדול והקדוש. כל החבורות מתאחדות ומתמזגות למשפחה אחת גדולה ויקרה — "המשפחה אשר העליתי מארץ מצרים".⁸¹ וכך היא התמונה אפילו בזמן הזה. הסעודה אינה אכילה ושתייה — עבודת הקודש היא. קערת המצות — היא לחם אלקינו. כל המסובין — כהני ה' וראש המשפחה — כהן גדול בבגדי לובן. היכל ה' בועיר אנפין. מקדש מעט בתנאי גלות. כל לבות ישראל פועמים אז יחדיו, וכל נשמות בני העם מתייחדות ומתאחדות כאיש אחד. והד יעלה מן הארץ: "מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, אשר הלך לו האלקים לפדות לו עם".⁸² והקב"ה כביכול מתעלה ומתענג ועונה בלאט: "בני בכורי ישראל".⁸³

77. שמות יב, ג-ד.

78. פסחים פ"ח משנה ז.

79. שם פ"ה, משנה ג; משנה ו; מכילתא בוא סרשה ג.

80. זבחים פ"ה משנה ח.

81. עמוס ג, א.

82. דברי הימים א', יז, כא.

83. שמות ה, כב.

ז. יסודות מוסריים בחג

בהגדה של פסח אנו מודים ומונים שמונה "מעלות טובות למקום עלינו" מסביב לגאולת מצרים: "הוציאנו ממצרים, ועשה בהם שפטים, ועשה באלוהיהם (שפטים), והרג בכוריהם, ונתן לנו ממונם, וקרע לנו את הים, והעבירנו בתוכו בחרבה, ושיקע צרינו בתוכו". ארבע מתוך השמונה הן "לנו", וארבע — "לצרינו". לאמור: שני יסודות בגאולה זו — יציאת ישראל לחרות ביד רמה וברכוש גדול, וגמטה תבוסה לאויב בארץ מצרים ועל הים. דבר זה מכון לפי התכנית הקדמונית: וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, ואחר כן יצאו ברכוש גדול".⁸⁴ מומנט השיחרור מן השיעבוד נקשר ביום טוב ראשון; בליל ט"ו; והמומנט של מפלת המשעבד נקשר ביום טוב אחרון, בשביעי של פסח.

והנה, אין אנו מוצאים בכל החג שום ביטוי מיוחד להרגשת הנקמה ושמחת המפלה מצד ישראל. כל המצוות הרבות והמנהגים השונים הקשורים בחג סמלים הם וסימנים לרכאון נפשנו בשעת עבדות ולפדות נפשנו בשעת חרות. אבל שום "זכר" לא נקבע לאבדן מצרים. וכשאנו מזכירים ב"הגדה" את עשר המכות וכל אשר לקו המצרים — הכוונה היא להדגיש "שהביא הקב"ה על המצרים", כדי לספר את כוחו וגבורתו ולפרסם את ידו החזקה וזרועו הנטויה. ואכן, נוהגים להטיף טיפת יין מן הכוס בכל מכה ומכה ובסימניהן, כדי להמעיט באופן סמלי את שמחת החג בגלל מפלת מצרים.⁸⁵

הביטוי התמציתי ביותר לרוממות הנפש ולתחושה הפנימית של משמעות הגאולה ניתן בברכת "אשר גאלנו". והיא פסגת כל ההגדה ושיא החוויה של "ליל הסדר" הנהדר. ובברכה גשגבה זו "נודה לך על גאולתנו ועל פדות נפשנו" — ללא כל זכר ורמז למשפט מצרים.

הא למדנו כמה נאצלת ורוממה היא שמחת הגאולה בישראל, בעצם המוסר לטוהר. נקייה היא מכל פגם וטהורה מכל דופי! שולט כאן הרעיון המוסרי הגדול, בנפול אויבך אל תשמת, ובכשלו אל יגל לבך".⁸⁶ התורה מחנכת את העם הנולה, עם ראשית צעדיו אל בימת ההיסטוריה, לראות בשלומת רשעים ולחוג אז את נצחון חייו ולא את אבדן אויביו. ישמח ישראל בשמחה של גאולה מבלי להתגאל בשמחה לאיר. רעיון זה הוא אחת מאבני היסוד במוסר החברתי של היהדות, עיקר גדול במסכת היחסים בין איש לרעהו ובין עם להברו.

עניין זה מרומז בתורה עצמה באופן גלוי בקשר למצות שמחת החג. שמחת יו"ט היא מצוות עשה מדאורייתא, ונוהגת בכל שלש הרגלים.⁸⁷ אך אם נתבונן בכתובים נראה, כי בחג הסוכות משולש ציווי השמחה: "ושמחתם לפני ה'

84. בראשית טו, יד.

85. כך הסבירו ר"ש הירש ור"י בנעט מנהג זה.

86. משלי כד, יז.

87. ספר החינוך מצוה תנ"א ספר המצוות לרמב"ם עשה נ"ד.

אלקיכם", "ושמחת בהגך... והיית אך שמח";⁸⁸ בחג השבועות מפורש הוא פעם אחת: "ושמחת לפני ה' אלקיך"⁸⁹ "אבל בפסח אין אתה מוצא שכתוב בו אפילו שמחה אחת. למה? — בשביל שמתו בו המצריים".⁹⁰

ואכן שרשו של אותו רעיון מוסרי נעוץ בשמי מרום. כשטבעו המצרים בים "באותה שעה ביקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה. אמר להן הקב"ה: מעשי ימי טובעין בים ואתם אומרים שירה לפני?"⁹¹ בדומה לכך נוהגים ישראל באמירת הלל. "כל שבעת ימי החג אנו קורין (= גומרים) בהם את ההלל, אבל בפסח אין קורין את ההלל אלא ביו"ט הראשון ולילו. למה? — משום "בנפול אויבך אל תשמח".⁹²

וכל כך למה? — מפני "שאין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים. לפי שאף הללו בריותיו הן, מעשי ידיו שיצרים בצלמו — "ורחמיו על כל מעשיו".⁹³ ולא זו בלבד שלא שמח באבדן המצרים, אלא עוד ציוה לנו⁹⁴: "לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו". "אף על פי שזרקו וזכריכם ליאור — לפי שהיו לכם אכסניא בשעת הדחק".⁹⁵ "ואין הקב"ה מקפח שכר כל בריה",⁹⁶ ולא יקצוף לנצח ולא ינטור לדור ודור. ועל כן "בנים אשר יולדו להם דור שלישי — יבוא להם בקהל ה'".⁹⁴ נמצא, כי בחג הפסח גנוז רעיון מוסרי נעלה, הן באופי שמחת הגאולה והן באופן גילוייה.

גם למצוות מצה ומרור יש משמעות מוסרית. "יאכל מצה ומרור בפסח לזכור מה שאירע לנו, כדי שיהיה האדם זוכר ימי הרעה בימי הטובה, בעבור שירבה להודות לשם". ויתחנך בכלל לא להיות כפוי טובה, אלא יכיר טובה למיטיבו, "ושילמוד ענוה ושפלות".⁹⁷ הרי מטרה מוסרית למצוות אלה, לפי תפישתו, ללמוד מהן מידות טובות והתנהגות אצילה.

דורשי רמזים ראו גם באיסור החמץ תוכן מוסרי. איסור החמץ מורה על הרחקת התאוות החומסות, כי החמץ והשאור הוא יצר הרע, והוא אשר קראו חז"ל "שאור שבעיסה".⁹⁸ ביעור חמץ אינו, לפי זה, אלא דחיפה לביעור החמץ הפנימי

88. ויקרא כג, מ; דברים טו, יד—טו.

89. דברים טו, יא.

90. ילקוט שמעוני, פרשת אמור כ"ג.

91. סנהדרין דף לט: דרשו מאי דכתיב (שמות יד, כ) "ולא קרב זה אל זה כל הלילה"

כמו "וקרא זה אל זה ואמר: קדוש — —" (ישעיהו א, ג).

92. ילקוט שמעוני שם.

93. תהלים קמה, ט.

94. דברים כג, ה—ט.

95. בשנות הרעב בימי יוסף, רש"י שם.

96. בבא קמא לח:

97. מורה נבוכים להרמב"ם ח"ג, פרק מג.

98. רבי יצחק אברבנאל בפירושו על התורה — פרשת בא.

שבאדם — יצרו ותאווותיו. ובדרך זו פירשו את המשנה הראשונה בפסחים: „גור לארבעה עשר, בודקין את החמץ לאור הנר“ — היא הגנפש. שנאמר: 99 „גור ה' נשמת אדם“. באותו גור בודקין את החמץ ויצר הרע להבדילו מהאדם. 100 ויש נוהגים לומר תפילת „יהי רצון“ בשעת שריפת החמץ: „— — — כשם שאני מבקר חמץ מביתי כן תבער את רוח הטומאה מן הארץ, ואת יצרנו הרע תבערהו מאתנו, ותן בנו לב בשור — — —“ 101

הנה ראינו, כי מצוות החג משובצות רעיונות מוסר יקרים, וכולן לתיקון האדם, להדריכו ולהיישירו בדרך הענוה והתום, במסילת החסד והרחמים.

ה. פסח וחג המצות

חג חרותנו נשען על שלש נקודות זמן: (א) י"ד בניסן בין הערבים — „פסח לה' 102 (ב) יום ט"ו — יו"ט ראשון של „חג המצות“; (ג) יום כ"א — יו"ט אחרון. הרי שלשה מועדים, שני ימים טובים 103 — ורגל אחד הם. הכתוב כוללם יחד בהגדרה מדוייקת: „בארבעה עשר יום לחודש בערב תאכלו מצות עד יום האחד ועשרים בערב“. 104 הרי המועדים הללו מאוחדים הם במסגרת חג אחד, הנמשך שבעה ימים וערב אחד, כלומר שבעה ימים ורביעי. ואף על פי שהם חלוקים לשני שמות — פסח וחג המצות — רגל אחד הם. ומשונה חג המצות מחג הסוכות, שחג הסוכות שבעת ימים ואחריהם יום תמים עצרת, שהוא „רגל בפני עצמו“, ואילו חג המצות שבעת ימים ולפניו רבע יום פסח כמבוא לאותו רגל עצמו.

99. משלי כ, כז.

100. ר"י אברבנאל שם.

101. נראה לי מן הענין להביא כאן סיפור חסידים מפי השמועה:

מעשה ברבי שלמה הלברשטאם זצ"ל, הרבי הזקן מבובוב, שבא אל עיר המרפא כאד נוהיים לנופש והכראה, בא אצלו רבי שמעון בנימין תלף רוטשילד ז"ל, הברון החסיד מפרנקפורט דמיין (חותנו של „הנדיב הידוע“) להקביל פניו ולבקרו. לאחר הביקור הזמין הברון את הרבי מבובוב לבקרו בביתו. נענה לו הרבי, ולימים נסע אל הברון לפרנקפורט העיר, הראוה הברון את מלוא ביתו, בין השאר הראה לו גם דירת פסח מיוחדת, „בערב פסח — הסביר הברון — נועל אני את ביתי של כל ימות השנה, ונכנס לבית זה המיוחד לפסח בלבד מימים ימימה“. — „גור נו“, הפסיר הרבי בקרירות ובאדישות, נענה הברון ואמר „רואה אני שאין מד מתפעל מדבר זה“. — „אמנם כן — השיב הרבי ר' שלמה, החורה אמרה במקום החמץ שם תאכל מצה, מה חכמה היא לסגור את היצר הרע בכית ההוא? יש לבערו ולא לנעול בפניו“ (מפי אבי מורי שליט"א), 102

102. כלומר: זמן שחיטת קרבן הפסח: עיין לעיל הערה 38.

103. „פסח“ האמור אצל י"ד אינו יום טוב, כי אינו יום, אלא רביעית יום, שש שעות, ולשיכך אין בו אסור מלאכה מוחלט כל היום, אלא „מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות — עושין, מקום שנהגו שלא לעשות — אין עושין“.

104. שמות יר, יח.

ובאמת מתעוררות כאן שתי שאלות: מה נשתנה חג הפסח מכל החגים — שכל החגים תחילתם בערב משתחשך, ופסח תחילתו בחצות היום של י"ד? ועוד: מה טעם לשני שמות חלוקים בתחילת החג? ויש תשובה בדבר. משום שהתורה רצתה להנציח יחד עם שעת תחילת החרות, שזמנה לילו של ט"ו, גם את שעת קץ העבדות, שזמנה ערבו של י"ד. אחר הצהריים של י"ד בניסן, היה נקודת ההבדלה בין יום י"ד, שהיה עוד שייך לעבדות, ובין יום ט"ו, המתחיל עם לילה אך כבר ממשמש ובא במשך אחר הצהריים. אשר עמד להביא הגאולה והדרור¹⁰⁵. וכאשר גטה יום י"ד במצרים לערוב, היו צלליו — צללי השיעבוד האחרונים, ובכנפיהם נישאו צלילי החרות והפדות. לשם המחשה שלימה של תחושת צאתנו ממצרים חשוב להחיות שנה בשנה אותה שעת בין השמשות של שקיעת שמשו של עבדות וזריחת שמשו של גאולה. ומעשה קרבן הפסח עשוי להחדיר לבתי ישראל בכל שנה, בשוב יום קץ השיעבוד, את "בין הערבים" שהוא של פסח מצרים על כל שלביו. — הערבוביא של אור וחושך, עירוב עבדות וחופש, תערוכת חיים ומות¹⁰⁶, ולפיכך חלוקים שלשה זמנים בזבח הפסח: "זבחה את הפסח בערב, כבוא השמש, מועד צאתך ממצרים". בערב — משש שעות ולמעלה — זבחה, וכבוא השמש — תאכלה, ומועד צאתך ממצרים — אתה שורף את הגתור¹⁰⁷. הכל לפי מתכונת לוח הזמנים בפסח מצרים.

נמצא, כי יום טוב ראשון, יום הגאולה, כולל בתוכו שני מועדים — פסח בי"ד, וחג המצות בט"ו: שניהם קשורים לזבח, ובאים לכרוך זכר השיעבוד בזכר הגאולה. לפי זה מתקשר הקרבן על ידי זמניו אל סמלה של המצה. שהרי המצה היא לחם עוני ולחם חרות כאחד¹⁰⁸, והפסח קרב על סף העבדות והחרות.

מסקנת הדברים כי יום טוב ראשון של החג מבטא בעצם ע"י המצה והקרבן את עיקר תכנו ההיסטורי והרעיוני של זמן חרותנו. ואם כן הוא — שוב מתעוררות כאן שתי שאלות: לשם מה נקבעו לחג שבעה ימים? ומה תכנו של היום השביעי? טעמים שונים נאמרו בדבר. לפי הסבר אחד¹⁰⁹, שבעה ימים חוגגים את החג, בגלל היתרון והכבוד שנפלו בחלקו של מספר זה בעולם, ששום דבר המביא שמחה, הילולים והודיה לאלקים אינו חסר את המספר הקדוש הזה. שנים משבעת הימים, הראשון והאחרון, מקראי קודש הם, יתרון לתחילת הול סוף — משום שרצה להביא לידי הרמוניה, כדוגמת כלי נגינה, את הקיצונים עם התיכונים. וגם יתכן שביקש לקשור בחג את העבר, שיש לו מגע עם היום הראשון, ואת העתיד, שיש לו מגע עם היום האחרון. כל אחד משני הימים

105. מתורגם מתוך פירושו של ר"ש הירש ז"ל לשמות יב, ג.

106. ע"י פירושו של ר"ש הירש לויקרא כג, ה.

107. דברים טו, ו, וספרי שם.

108. ראה לעיל פרק ג.

109. פילון האלכסנדרוני: על המצות, ספר ב.

האלה יש בו הכוח שלו ומכוז וזולתו: היום הראשון הוא יום תחילת החג וסוף העבר, וביום השביעי הוא סוף החג ותחילת העתיד.

דעת יותר עניינית ויותר ראציונאלית סבורה¹¹⁰, כי „אכילת מצה אילו היה יום אחד, לא היינו מרגישים בו, ולא היה מתבאר עניינו. כי הרבה פעמים יאכל אדם מין אחד מן המאכלים שני ימים או שלשה. ואמנם יתבאר עניינו ויתפרסם בהתמיד אכילתו היקף שלם”¹¹¹.

פירוש אחר, רעיוני ומעמיק, מניח כי „במשך היקף של שבעה ימים אפשר להשיג בשלימות מדרגה חדשה. וכאשר מוקדש למועד היקף כזה של שבעה ימים — הרי הרעיונות והמחשבות שהתגשמו ביום הראשון יגיעו ביום השביעי לפיסגת בהירותם ותקפם; ואחר כך יחזירונו הרעיונות מאותה פיסגה אל החיים היום-יומיים לשם עשייתם והגשמתם”¹¹².

כל ההסברים הללו — הן המיסתוריים, הן הראציונאלי והן המוסרי-חינוכי — לשאלת אריכותו של חג הפסח אינם סותרים, כמובן, את הסיבה ההיסטורית לקביעת יום טוב אחרון — „ליל שביעי ירדו לים”¹¹³. אם כן, כשם שיום מקרא קודש הראשון היה בו נס יציאת מצרים, כך יום מקרא קודש האחרון היה בו נס קריעת ים סוף. נמצאנו למדים כי יום מצרים ויום הים המסגרת ההיסטורית לארכו של חג הפסח. כי „התחילה להם גאולה מבערב”¹¹⁴, ולא נשלמה עד שביעי של פסח שטבעו המצרים בים”¹¹⁵. הנה כי כן „היום הראשון — זכרון יציאתם ממצרים, והיום השביעי — זכרון לקריעת ים סוף”¹¹⁶, והרי כאן הסבר נוסף לאותם שנאמרו למעלה בשאלה זו.

ט. יום השביעי — יום האמונה

אולם נס הים אינו אלא לבושו החיצוני של שביעי של פסח. יש גם ליום-טוב זה מהות פנימית, והיא — האמונה. עניין האמונה עובר כחוט השני בכל פרשת גאולת מצרים לשלביה השונים מתחילתה ועד סופה. בשלב ההכנת לשליחות הגאולה טוען משה בפסימיות פסקנית¹¹⁷: „והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי”. והקב"ה סותר הנחה זו של משה בשלשה אותות.

110. מורה נבוכים לרמב"ם ח"ג, פרק מ"ג.

111. כלומר: חובג של ימים; דעה זו אינה מסבירה טעמו ועניינו של י"ט אחרון.

112. תרגום תמציתי מפירושו של ר"ש הירש לשמות יב, טז.

113. רש"י לשמות יד, ה: „איקטוריון (=משמר לווי) שלח עמהם, וכיון שהגיע לשלשה ימים

שקבעו לילך ולשוב, וראו שאינם חוזרים למצרים — באו והגידו לפרעה ביום הרביעי ובחמישי ושי-רדפו אחריהם, וליל שביעי ירדו לים, בשחרית אמרו שירה, והוא שביעי של פסח”.

114. ברכות דף ט.

115. מלבי"ם לברכים טו, א.

116. אברבנאל לויקרא כג, א—ה.

117. שמות ד, א.

ומשיב לו מתוך שיכנוע ובטחה ¹¹⁸: „והיה אם לא יאמינו גם לקול האות הראשון — והאמינו לקול תאות האחרון. והיה אם לא יאמינו גם לשני האותות האלה — ולקחת ממימי היאור...“ ובשלב ביצוע השליחות מסופר נצחוננו של ה' על פיקפוקי משה מתוך הדגשה דראמאטית קצרה:

„וַיֵּאמֶן הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ“ ¹¹⁹.

אמונה זו בגואל ישראל ובשליחו היא רקע הכרחי להמשך התפתחותו של תהליך הגאולה. אך היא עודנה באיבה. ראשיתה מצער. עדיין היא אמונה רפה ופאסיבית. כי יסודה הוא חמת המציק וקשי השיעבוד. כל עיקרה — הכמיהה הטב-עית לרווחה ולפדות, כעבד ישאף לצל. ואפילו לאחר הפורקן היו ישראל שבאותו הדור קטני אמונה ¹²⁰. ובעלותם מן הים אמרו: „כשם שאנו עולים מצד אחד, כך מצרים עולים מצד אחר“. האמונה נצרכה אפוא לטיפוח ולטיפול, לצמיחה ולגידול, להעמקה ולביסוס.

ואימתי הגיעה אמונת ישראל לשיא תוקפה ולמרום עוזה? — הוה אומר: לאחר קריעת ים סוף, ביום השביעי בהיות הבוקר. לאחר שפלט הים את פגרי האויב, וישראל ראה את מצרים מת על שפת הים — „וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה השם במצרים“. הכירו כי היד הגדולה והחזקה שעשתה שפטים בחיל פרעה — ידו של ה' היא. מיד — „ויראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו“ ¹²¹. לאחר שראו — יראו, ולאחר שיראו — האמינו. הראיה הגשמית, החיצונית, של מתי מצרים הביאה את העם לראיה רוחנית, להתבוננות פנימית, להכרה ברורה ומוחלטת בגבורת ה', שופט כל הארץ, ועל כן הגיעו ליראה תתאה, להרגשת כניעה מפני רוממות ארון העולם ¹²². וזו גילגל וצמחה, והפכה ליראה עילאה, לאמונה איתנה ואדירה, לאמונה מחודשת ומחוזקת בגואל ישראל ובשליחו הנאמן, ומכוח אותה אמונה גם יצאו למדבר, ואין לנו צידה לדרך? — אלא האמינו והלכו אחר משה, ועליהם מפורש בקבלה ¹²³: זכרתי לך חסד געורייך, אהבת כלולותיך, לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה“ ¹²⁴.

נמצאנו למדים, כי שביעי של פסח הוא יום האמונה במהותו. כל עיקרו אינו אלא ביטוי להתבססות ההכרה האלוקית, להתעלות גשמת ישראל ולדביקות

118. שם ד, ח-ט.

119. שם ד, לא.

120. מסחים דף קיח:

121. שמות יד, לא;

122. כל לשון יראת אלוקים שבמקרא עניינה כניעת המאמין והרגשת שפלותו לעומת

אלוקיו כגון: „יראי אלקים“ דאברהם ודאיוב. (בראשית כב, יב. איוב א), וכן: „ואת אלוקי השמים אני ירא“ (יינה א, ט).

123. בנבואת ירמיהו ב, ב.

124. מכילתא בא פרשה יד.

באלקים חיים. לאחר שעלו ישראל מן הים מטהרים מטומאת מצרים ומזוקקים מזוהמתם, היו ראויים לשיר את זמרת העוה, את שירת האמת והאמונה: "מי כמוכה באלים, ה'! מי כמוכה, נאדר בקודש, נורא תהלות, עושה פלא"¹²⁵. הרי שיום טוב אחרון זה הוא נקודת השיא בפרשת הגאולה, סיום פיסגה לחג המצות ומן חרותנו.

י. יסוד חינוכי בחג

בהודמנויות רבות מדגישה התורה את הצורך ואת החובה ללמד את הבנים תורה ולחנכם למצוות השם. אולם לגבי עניין יציאת מצרים מובלטת ומוטעמת מצות הדרכת הבנים ביותר. ואין לך חג שבו תופש חינוך הקטנים מקום כה נכבד כמו בפסח.

התורה עצמה מדגימה את הענין באופנים שונים: א) לגבי אכילת מצות ואיסור חמץ נאמרה מצוה¹²⁶: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמור: בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים". ב) לגבי פדיון בכור אדם וזביחת בכור בהמה כתוב¹²⁷: "והיה כי ישאלך בנך מחור לאמור: מה זאת? — ואמרת אליו: בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים, מבית עבדים. ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו, ויהרג ה' כל בכור בארץ מצרים, מבכור אדם ועד בכור בהמה. על כן אני זוכה לה' כל פטר רחם הזכרים, וכל בכור בני אפדה." ג) לגבי עבודת קרבן פסח נאמר¹²⁸: "והיה כי יאמרו אליכם בניכם: מה העבודה הזאת לכם? — ואמרתם: זבח פסח הוא לה', אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל." ד) וכן לגבי כל שאר מצוות התורה¹²⁹: "כי ישאלך בנך מחור לאמור: מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם? — ואמרת לבנך: עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה, ויתן ה' אותות ומופתים גדולים ורעים במצרים, בפרעה ובכל ביתו, לעינינו ואותנו הוציא משם, למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו. ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה..."

הנה בדוגמת אלה פרטה התורה שאלות ותשובות בצורת דו־שיח, ללמד שהגדולים מצווים על הקטנים למסור להם על ראשית תולדות עמנו ומטרת גאולת מצרים — חיי תורה ומצוות בא"י, וכן — להבהיר ולהסביר לבנים השואלים, ואף

125. שמות טו, יא.

126. שם יג, ח; אמנם לפי ההלכה זוהי מצות עשה מן התורה לספר ביציאת מצרים

בליל הפסח. ומה שאמר הכתוב לבנך — לאו דוקא בנו, אלא אפילו עם כל בריה" (ספר

החינוך מצוה ?)

127. שמות יג, יד—טו.

128. שם יג, כו—כו.

129. דברים ו, כ—כת.

לשאננם שואלים, טעמי המצוות הקשורות ביציאת מצרים וביחוד המצוות התלויות בחג הפסח.

חז"ל ראו בארבע דוגמות אלה של תשובות שונות רמזים לארבע טיפוסי בנינים — שאינו יודע לשאול וטפשי, רשע והכם¹³⁰ — שאת כולם עליו לחנך, ולפי דעתו של בן אביו מלמדו.

החשיבות היסודית שנועדה בתורה ליציאת מצרים מסבירה לנו מדוע כה הודגש והוטעם עניין חינוך הילדים ביחוד בקשר לנושא זה. וחכמים התקינו תקנות שונות כדי לשתף את הילדים בחגיגת הפסח ובהגדת יציאת מצרים. בתכנית החגיגית של ליל הגאולה נקבע מקום מיוחד לילד — „וכאן הבן שואל“¹³¹. באופן מכוון יש לעורר את תשומת לבם של הקטנים לסדר המיוחד שבליל חג זה. „וצריך לעשות שינוי בלילה הזה, כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו: מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?“¹³² לפנים נהגו לשם כך לעקור מלפני המסוכין את טבלת השולחן אחר הקידוש, וכיום יש נוהגין „לסלק הקערה, שבה המצה והמרור והתבשיל, לצד אחר — כדי להתמיה התינוקות“¹³³. וכן היו משעשעים את הילדים בדרכים שונות כדי שלא ירדמו. רבי עקיבא, למשל, הנהיג לחלק קליות ואגוזים לתינוקות בערב פסח, כדי שלא ישנו וישאלו¹³⁴. בדורות האחרונים פשט המנהג העממי שהילדים חוטפים („גונבים“) את האפיקומן מתחת כר ההסיכה, וזוכים בהבטחת פרס.

אולם מלבד הסיבה העקרונית להבלטת היסוד החינוכי בחג הפסח, יש למצוא לכך גם סיבה היסטורית. בוא וראה כמה מקום תופסים ילדי ישראל בכל פרשת השיעבוד והגאולה. אחר גזירת שרי מסים ועבודת פרך, באה הפגיעה המתוכננת בתינוקות. בתחילה ע"י פקודת סתר למילדות: „אם בן הוא — והמתן אותו“. ואחר — ע"י צו גלוי לכל העם: „כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו“¹³⁵. ובשעת קשי השיעבוד היו משקעים בנינים בתוך חומות הבנין. „ואת עמלנו“ — אלו הבנים¹³⁶.

ואף במשא והמתן הממושך עם פרעה בדבר החג. במדבר משמשים הילדים גורם חשוב. לפני מכת הארבה הזהיר משה¹³⁷: „בנערינו ובזקנינו נלך, בבנינו ובבנותינו, בצאננו ובבקרנו נלך, כי חג ה' לנו“ — ואין חג אצלנו בלי בני הנעורים. ופרעה סרב: „יהי כן ה' עמכם, כאשר אשלח אתכם ואת טפכם“. ולאחר

130. מכילתא בא, פרשה ית; ירושלמי פסחים פ"י הלכה ד.

131. פסחים פ"י משנה ד.

132. משנה תורה לרמב"ם: ספר זמנים, הלכות חמץ ומצה, פ"ו הלכה ג.

133. „הגדות מיימוניות“ שם.

134. פסחים קט.

135. שמות א, טז; כב.

136. דברים כו, ז. ובספרי שם.

137. שמות י, ט.

שרוכך על ידי-הארבה והחושך הוא נסוג: "כן צאנכם ובקרכם יוצג, גם טפכם ילך עמכם"¹³⁸. וכשעת כניעתו הסופית אחר מכת בכורות פרט באריכות: "קומו צאו מתוך עמי, גם אתם, גם בני ישראל... כדברכם, גם צאנכם גם בקרכם קחו, כאשר דברתם..."¹³⁹.

והתורה עצמה אינה נמנעת מלהזכיר הילדים בשעת הגאולה. "כשש מאות אלף רגלי, הגברים לבד מטף"¹⁴⁰. וכן בביות מצרים — "ושאלה אשה... כלי כסף וכלי זהב ושמלות, ושמתם על בניכם ועל בנות יכם"¹⁴¹. הא למדנו שילדי ישראל בלטו בסבלות השיעבוד ובלטו בפרשת הגאולה. ואכן נטלו הילדים שכר מיוחד בחג הפסח. ברייתא מפורשת היא¹⁴²: "הכל חייבים בארבע כוסות הללו — אחד אנשים, ואחד נשים, ואחד תינוקות". במצוות אחרות לא נתחייבו הקטנים אלא במסגרת החינוך; אבל בד' כוסות, שהם תקנת חכמים לזכר ד' לשונות של גאולה, גם הילדים חייבים, "שגם הם נגאלו"¹⁴³. לא ייפלא איפוא אם כה הרבתה התורה לקשור את חינוך הבנים בעניין יציאת מצרים. בעינינו פרעה הרשע היו בנים רק תגורת פיטית של "עם בני ישראל". אך בעינינו הבנים הם הבסיס האיתן לקיומו הנצחי של העם — קיום גשמי ורוחני כאחד.

יא. האביב ומנחת העומר

"חודש האביב — זהו שמו העברי העתיק של חודש ניסן, בו יצאנו ממצרים. חסד גמל הקב"ה עם ישראל שכיוון את הגאולה לחודש זה "שהוא כשר לצאת — לא חמה ולא צינה ולא גשמים"¹⁴⁴. וגם סמל יש בדבר: תקופת האביב היא עונת התפארת בטבע. זמן "שהתבראה מבכרת בכישולה"¹⁴⁵, ואילנות מלבלבים ופורחים, "הניצנים נראו בארץ, עת הזמיר הגיע"¹⁴⁶. זוהי שעת הגמול לעובד ולאדמתו אחר ירחי הלידה של ימות הגשמים. אז הטבע ובריותיו קורנים ונוהרים מחדות יצירה וברכת עמל, וכל הבריאה כולה מתמלאה צהלה וזיו. מעשי בראשית לובשים הוד ותפארה. זוהי גם העת הכשרה ביותר להתחדשות עולם האדם. אחר שנות עבדות רבות אפלות בא מועד הגמול והשילום. לאחר ימי הריון ארוכים וקשים נולד העם. ועמו

138. שם י, כד.

139. שם יב, לא—לב.

140. שם יב, לח.

141. שם ג, כב.

142. פסחים דף קח:

143. רשב"ם שם.

144. רש"י לשמות יג, ה; מכילתא בא פרשה סז.

145. רש"י לשמות לה, יח.

146. שיר השירים ב, יב.

בא תיקון לחבל כולה. "יציאת ישראל ממצרים תישאר לעד האביב של העולם כולו" ¹⁴⁷. ולפיכך אנו מונים את חשבון הימים במניין כפול. "באחד בתשרי — ראש השנה לשנים" ¹⁴⁸ — כי ביום זה נברא העולם. אבל ראש השנה למלכי ישראל — באחד בניסן, כי לעת הזאת הגענו למלכות — לחרות ולהודיה עצמית. נמצא, שהאביב והגאולה לא נודווגו באקראי. יש ביניהם קשר אורגאני, פנימי, ויסוד מהותי משותף. ולכן צייתה תורה. שמור את חודש האביב — ועשית פסח: מקודם בואו שמור שיהא ראוי לאביב להקריב בו מנחת העומר; ואם לאו — עבר את השנה ¹⁴⁹. מאחר ש"החדשים נמנים ללבנה" שהחידוש הוא רק בלבנה — והאביב נמשך לפי שנת החמה ¹⁵⁰, חייב בית דין להתאים את הזמנים באופן שפסח יחול בעצם האביב.

הביטוי העיקרי לברכת האביב ניתן בקרבן העומר. מאחר ש"העולם נידון בפסח על התבואה" ¹⁵¹ — אמר הקב"ה: הביאו לפני עומר בפסח, כדי שתתברך לכם תבואה שבשדות ¹⁵². לפי זה "היה העומר הודאה על האביב — במקריב בכורי השדה לבעלים — והיה הקרבן עמו לתפילה על העתיד" ¹⁵³. "כדי שנתבונן מתוך המעשה החסד הגדול שעושה ה' ברוך הוא, עם בריותיו לחדש להם שנה שנה תבואה למחיה... ומתוך שנהיה ראויים לברכה בהכשר מעשינו לפניו, תתברך תבואתנו וירושלם חפץ ה' בנו, שחפץ מרוב טובו בברכת בריותיו" ¹⁵⁴.

קרבן העומר קרוי "מנחת בכורים" ¹⁵⁵. כי "על עם ישראל מוטל היה להביא לפני ה' את הראשית מן הלחם שאכל בחג הפסח, שאוכלים בו מצות. הביאו מנחת מצה מאותו מין שכבר בשל" ¹⁵⁶, דהיינו מן השעורה. וזו הלכה למשה מסיני ¹⁵⁷. ראשיותה של מנחה זו היתה בזה שהיא "ראשית קצירכם" — שתהא

147. פתגם חודש ניסן למדן הרב קוק זצ"ל.

148. ראש השנה ס"א משנה א.

149. דברים טו, א, ורש"י שם.

150. מלבי"ם שם.

151. מטעם זה אנו מבקשים במוסף של יום א' דפסח על הטל, ומוזכרים מכאן ואילך

מוריד הטל, ולערב מתחילים לשאול "ותן ברכה" בברכת השנים.

152. ראש השנה דף טז:

153. ד"ע ספורנו לויקרא כג, ח.

154. ספר החינוך מצוה רע"ב.

155. ויקרא ב, יד.

156. פירושו של רד"צ הופמן זצ"ל לפסוק הנ"ל. בהוצאה העברית של מוסד הרב קוק

ירושלים תשי"ג, בעמוד קיד.

157. משנה תורה לרמב"ם — ספר עבודה, הלכות תמידין ומוספין ס"ז הלכה יא. נאמר

במנחת העומר (ויקרא ב, יד) "אביב" שמשמעו שכלים, שבלי שעורים. וכן הוא אומר במצרים

(שמות ט, לא): "כי השעורה אביב" — (תורת כהנים לויקרא ב, יד).

ראשונה לקציר.¹⁵⁸ ואין איש רשאי לקצור את תבואתו¹⁵⁹ קודם שנקצרה מטעם הסנהדרין אותה איפת שעורים מהחלקה שנבחרה קרוב לירושלים.¹⁶⁰

קצירת השעורה לקרבן העומר היתה נערכת בטקס פומבי גדול במוצאי יו"ט ראשון לאחר חשכה על ידי שלשה שליחי בית הדין. הללו היו מקדימים למקום מערב יו"ט "ועושין אותו כריכות במחובר, כדי שיהא נוח לקצור". שלש סאים¹⁶¹ השעורים שנקצרו, הובאו בשלשה סלים לעזרת המקדש, ובמשך הלילה עשו בהן כל המלאכות הדרושות: חבטו אותן בקנים ובקלחים של כרוב, כדי שיצאו הגרעינים מבלי שיתמעכו; קלו את הגרעינים באבוב מנוקב, ואחר כך שטחו אותם בעזרה, והרות מנשבת בהם להפית המוץ. בסוף טחנו אותם בריחים, והוציאו עשרון קמח סולת שהיא מנופה בשלש עשרה נפה. שאר הקמח נפדה ונאכל לכל אדם, וחייב בחלה ופטור ממעשרות.¹⁶² ואותה עשירית האיפה סולת היא הקרויה "עומר"¹⁶³ והיא מונפת ע"י הכהן בתורת "עומר ראשית קצירכם" לפני ה'. הכהן יוצק עליה רביעית ההין שמן, ובוילל ושם עליה לבונה מלא קומץ אחד מוקטר על גבי המזבח "מנחת בכורים", והנותר מן המנחה נאכל לכהנים.

מידה זו של עומר אחד, שנקבעה לקרבן ראשית הקציר, היתה כמות מוזנו של אדם ליום אחד במדבר.¹⁶⁴ "ומלא העומר מן"¹⁶⁵ הונח בצנצנת לפני העדות למשמרת לדורות. מכאן, שהעומר קרב כקרבן הודיה של העם להקב"ה על שמרו לנו חוקת קציר, ועל אכילת מזון שהיה זן ומפרנס כל יחיד ויחיד בכל יום ויום. כך, על ידי המידה, מתקשר שוב האביב וקרבונו ביציאת מצרים ובחי המדבר.

כשם שהעומר הוא ראשית הקציר, ואין קצירת דגן מותרת לפניו¹⁶⁶ — כך אסורה האכילה מן היבול החדש קודם הקרבת העומר. וכל לחם במשמע — חטים, שעורים, חוסמים, שבולת שועל ושפון. רק הקרבת העומר מתירה החדש במדינה. "לפי שעיקר מחייתן של בריות הוא בתבואות, ועל כן ראוי להקריב מהן קרבן לה, אשר נתנו, טרם יתנו מהן בריותיו" — — — וכל זה כדי להכשיר

158. ויקרא כג, י, ורש"י שם.

159. כל חמשה מיני הדגן במשמע, — מנחות פ"י משנה ו.

160. מנחות פ"י, משנה א—ג.

161. איפה אחת = שלש סאים.

162. מנחות פ"י משנה ד.

163. שמות טז, לו.

164. וימודו בעומר... ביום הששי לקטו לחם משנה — שני העומר לאחד... והעומר —

עשירית האיפה הוא" (שמות טז, יח; כב, לו).

165. שם טז, לג.

166. איסור כללי זה אינו חל על "בית השלחין שבעמקים", כי משדות השקאה מלאכותית

קוצרים, אבל לא גודשים. מפני שמפסידים מהר, ועוד: שבעות הן ואין איסור בקצירה.

(רש"י) כי "ממקום שאתה מביא — אי אתה קוצר, ממקום שאי אתה מביא — אתה קוצר". —

מנחות דף עא.

עצמנו שנהיה ראויים לקבל טובו"¹⁶⁷. ומשחרב בית המקדש ואין עומר שיתיר את החדש, התקין רבן יוחנן בן זכאי¹⁶⁸ שיהא יום הנף העומר כולו אסור. ורק במוצאי יום ט"ז מותרת התבואה החדשה כיום בא". ובחוג לארץ שעושים שני ימים טובים — היא מותרת רק במוצאי יום י"ז מדרבנן¹⁶⁷.

זמנו של העומר הוא "ממחרת השבת" — כלומר, ממחרת השבתון הראשון של פסח, דהיינו ט"ז בניסן¹⁶⁹. הצדוקים, שכפרו במסורת התורה שבעל פה, חלקו על חכמי האמת, ונשתבשו להבין שבת זו — שבת בראשית. ולדעתם קרב העומר לעולם ביום ראשון בשבוע, ועפ"י זה חל חג השבועות אף הוא לעולם ביום ראשון, וכדי להוציא טעות מלבם, שיכירו כי במוצאי יו"ט העומר נקצר, הנהיגו חכמים לקצור אותו "בעסק גדול". כמעמד כל העיירות הסמוכות לשם, ובהדגשת המועד הזה בצורה מיוחדת. קצירת העומר מתקיימת גם בשבת. שאם חל מוצאי יו"ט ראשון בליל שבת — "העומר דוחה את השבת. שכל קרבן שזמנו קבוע דוחה את השבת"¹⁷⁰.

ולמה נקבע העומר בשני של פסח ולא בראשון? — מאחר שקרבן הפסח וקרבת העומר מכוונים, לעניינים שונים, נכון הוא שלכל אחד מהם נתייחד יום בפני עצמו. "כדי שלא נערב שמחה בשמחה. כי הראשון נכון לזכר הנס הגדול שהוציאנו, ברוך הוא, מעבדות לחרות, מיגון לשמחה"¹⁷¹.

ועוד טעם בדבר: הנה, "לא נתחייבו בעומר קודם שנכנסו לארץ"¹⁷². לאמר: "לאחר שתשיגו לא רק חרות אלא גם עצמאות לאומית המתבטאת בבעלות על ארץ משלכם, ותאספו את תוצרת הארץ לרשותכם — אז תביאו עומר מראשית קצירכם אל הכהן"¹⁷³. הנה כי כן, יש במנחת העומר לא רק הודיה על ברכת היבול אלא גם זכרון תודה לירושת הארץ¹⁷⁴. שהרי עיקר ירושתה והחזקתה מתבטאת באכילת פריה וטובה, כדרך בעלים. ומי שכיוון את גאולת מצרים וקריעת הים לחודש האביב.

167. ספר החינוך מצוה שי"ז.

168. מנחות פ"ה, משנה ה.

169. הרמב"ם (בהלכות תמידין ומוספין פ"ג, יא) מחזק תפישתו זו ע"י הקבלה עניינית ולשונית של הפסוק: "ויאכלו מעבור האבן ממחרת הפסח" (יהושע ה', יא). ר"ש הירש ז"ל כותב לביטוי זה "ממחרת השבת" (ויקרא כג, יא) פירוש נועז ומענין: העומר הוא ראשית הקציר. ועד קצירת העומר יש לה שבת כל מלאכת הקציר באדמה. וממחרת השבת — למחרת גמר שבת הקצירה, דהיינו למחרת קצירת העומר, — יניסנו הכהן. ומצינו לשון שבת גבי עונב אדמה: "ו שבתה הארץ שבת לה" (ויקרא כה, ב).

170. רע"ב למנחות פ"ה משנה א.

171. מנחות פד.

172. ויקרא כג, י.

173. תרגום מקוצר מפירושו של ר"ש הירש לפסוק הנ"ל.

174. כיוצא בזה מצינו במקרא ביכורים (דברים כה, ה-): "... ויביאו אל המקום הזה,

ויתן לנו את הארץ הזאת... — ועתה הנה הבאתי את ראשית סרי האדמה אשר נתת לי ה.

